

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ YAPILARINDAN MEDRESE VE CAMİLERDE PORTAL

Çağla CANER - Ömür BAKİNER

Özet

Anadolu'da, Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan anıtsal yapıların cepheleri; elemanları, elemanlarının oluşturdukları kompozisyonlar ve biçimleri bakımından belirgin özellikler gösterirler. Her ne kadar, hiçbir iki cephe kendisini oluşturan elemanlarıyla ve cephe kompozisyonundaki artikülasyonuyla aynı görünmese de, dikkat çekici derecede benzerlikler sergilerler. Cephe kompozisyonlarının genel formülasyonunda, girişler bir başka isimlendirmeyeyle portaller (taçkapı); yalnızca kendi elemanlarıyla değil, aynı zamanda üzerinde buldukları cephenin birincil elemanı, vurgulayıcı bileşeni olarak da Anadolu Selçuklu cephe kavramını yansıtmaları bakımından ilgi çekicidirler.

Bu çalışma, Anadolu Selçuklu cephelerini mimariyle ilişkilendirerek analitik bir araştırma önermektedir. Çalışmanın önemi, yapının önemli mimarî elemanı olan portalleri ait oldukları yapıyla ilişkileri bakımından incelemesinde, diğer bir deyişle portalleri mimarî bağlamda değerlendirmesindedir. Bu bağlamda, portaller; plândaki yerleşimlerine ve yönelimlerine, kütle birleşmeleri ve boyutlarına, kendilerinin ve üzerinde buldukları cephenin kompozisyonuyla bağdaşma ve birleşimlerine göre irdelenmekte ve sınıflandırılmaktadır. Sonuçta, portalleri ait oldukları yapıyla bir arada değerlendirmesi bakımından bütünsel bir yaklaşımla çalışılan bu çalışmada, mimarlık bağlamında portallerin sergilediği tipolojiler ortaya çıkarılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Anadolu Selçuklu yapıları, portal, portal - yapı ilişkisi, cephe tasarımı.

Anatolian Seljuk Portals in Medrese and Mosque Architecture

Abstract

The forms, articulation and compositions of the façades of the monumental buildings displayed a recognizable character during the rule of the Seljuks in Anatolia. Even though no two façades appear to be the same with their constitutive elements and with the articulations in their compositions, they seem to attain remarkable similarities. Within the general formulation of the façade compositions, the gateways namely the portals (*taçkapı*) come forth to reflect the architectural façade concepts of

the Anatolian Seljuks, not only with their individual elements but also as the major element of the façade; acting as the focal component.

This study proposes an analytical research of the Seljuk portals within an architectural context. The significance of the study lies in the evaluation of the building elements, namely the portals in relation to the buildings they belong to, in other words, the evaluation of the building elements within their architectural context. In this sense, the portals are examined in terms of their direction and location in the plan, in that sense, their relation to circulation scheme and plan layout of the buildings they belong to, mass articulation and dimensional relations, and their combination and integration with the composition of the façade they belong to. Consequently, in this research, which displays a synthetic methodological approach, possible typologies of portals within an architectural context, are discovered.

Key words: Anatolian Seljuk buildings, portals, portal – building relations, façade design.

Giriş

Anadolu’da, Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan anıtsal yapıların cepheleri, biçimleri ve kompozisyonlarıyla ayırt edilir özellikler gösterirler. Anadolu Selçuklu mimarisinde, cephe kavramı, cephenin ne şekilde ele alındığı incelendiğinde, anıtsal yapı girişleri olan portaller, diğer bir deyişle taçkapılar, cephe kompozisyonunda en önemli, en vurgulu cephe elemanı olarak dikkat çekerler. Portaller, plân ve cephelerde dışarıya doğru çıkıntı yapan öğelerdir. Bu özellik, portallerin kendi bileşenlerinin oluşturduğu kompozisyonla birer mimarî elemana dönüşmesinin zeminini hazırlar. Dolayısıyla ait oldukları yapıların önemli elemanları olan portaller, taşıdıkları anlamlar, ifade ettikleri anıtsallıkla Anadolu Selçuklularının mimarî yaklaşım ve uygulamalarını gösteren, mimarlık anlayışlarını temsil eden elemanlardır.

Anadolu Selçuklu portallerinin kökenleri, Selçuklu öncesi döneme ve Anadolu dışı coğrafyalara işaret etmektedir. Araştırmacılar arasında portallerin kökenine dair iki temel görüş vardır. Bir grup araştırmacı portallerin ortaya çıkış yerinin Orta Asya ve İran olduğunu ileri sürmektedir. P. A. Andrews ve atıfta bulunduğu P. Soucek, L. Golombek ve D. N. Wilber ve de O. Grabar, Y. Crowe gibi araştırmacıların portal kavramı, portalin anlamı ve sembolik ifadesi üzerine farklı yorumları vardır (Andrews 1993: 313; Ettinghausen, Grabar 1987: 271; Crowe 1984: 259). Ancak, bütün bu araştırmacılar, portallerin önemli birer mimarî eleman olarak Orta Asya ya da İran’da ortaya çıktığını öne sürerler. Bu görüşü destekler şekilde, R. H. Ünal’ın Anadolu’daki Türk-İslam portallerinin öncülleri olarak verdiği örnekler de Orta Asya ve Orta Doğu’dan türbe örnekleridir (Ünal 1982: 19-21). Diğer bir grup araştırmacı ise, K. A. C. Creswell ve J. Bloom’un görüşlerini desteklemekte ve portallerin ilk olarak

Mısır'daki Fatimi Mimarisi'nin bir ürünü olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Creswell 1995: 830-832; Bloom 1995: 15-36).

Portallerin Anadolu'da kullanımı ve Anadolu'ya hangi yollarla geldiği göz önüne alındığında, ilk grubun yaklaşımı daha doğru görünmektedir. Temel öğeleriyle portal tasarımının Anadolu'da kullanıma başlanmasında, doğudaki öncül Büyük Selçuklu geleneğiyle etkileşimlerin payı dikkate değerdir. Kökenleri her ne kadar Anadolu Selçuklu öncesi dönemine ve Anadolu dışı coğrafyalara işaret etmekteyse de 13. yüzyılda Anadolu, portallerin biçimleri ve kompozisyonlarındaki gelişimleriyle, mimarî bağlamda kendilerine has bir stil yarattıkları ve bu anlamda teklüklerini ve özgünlüklerini ortaya koydukları yer olmuştur. Anadolu Selçuklu devletinin tarihten silinmesinden sonra bile, Selçuklu portal tasarımının etkileri hem yakın coğrafyalardaki kültürlerde hem de Selçuklu sonrası Anadolu'da ortaya çıkan kültürlerde izlenebilmektedir.

Anadolu Selçuklu dönemine ait sanat ve mimarlık tarihi çalışmaları içerisinde önemli bir araştırma konusu olarak yer alan portaller üzerine önceden yapılmış çalışmalar genel anlamda cephe düzeni ve portallerin kompozisyon ve süsleme özelliklerine yoğunlaşmıştır.¹ Burada ise, portaller, ait oldukları yapıyla birlikte değerlendirilmiş, mimarlık bağlamında, yapıyla kurdukları ilişkiler göz önüne alınarak portaller üzerine analitik bir araştırma sunulmuştur. Portaller, mimarlık bağlamında üç ana başlık altında irdelenmişlerdir: Portalin Yerleşimi ve Yönelimi, Portalin Boyutları, Cephe Kompozisyonunun Birincil Elemanı Olarak Portal. Çalışmanın içeriği, hem mekân örgütlenmeleri göz önüne alınarak hem de araştırmayı belirli bir çerçevede tutmak için, Selçuklu Mimarisi'nin diğer anıtsal yapılarından kervansaraylar ve türbelerde de portal olmasına rağmen, medrese ve camilerde portal - yapı ilişkisiyle sınırlandırılmıştır.

Portalin Yerleşimi ve Yönelimi

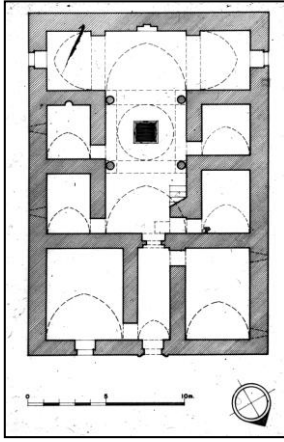
Bir yapının girişinin yapıdaki yerleşimini belirlemede iki önemli etmeden söz edilebilir. Birincisi yapının içinde bulunduğu inşaat alanıdır. Çevre yapılar, yollar ve yapıya yaklaşımlar, yapının inşa edildiği arazi üzerindeki yerleşimini, aynı zamanda girişin yapıdaki yerleşimini belirlemede etkilidir. İkincisi yapının plân örgütlenmesidir. Yapı içindeki mekân dağılımı, mekânların işlevleri arasındaki ilişkiler, dolaşım şeması girişin yapıdaki yerleşimini etkiler.

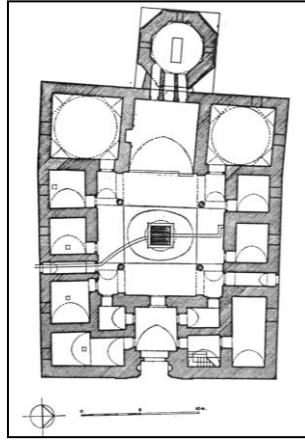
¹ Portaller üzerine önceden yapılmış çalışmalar, içerik ve metodoloji bakımından daha detaylı bir şekilde irdelenmiş ve değerlendirilmiştir (Caner, *baskıda*).

Yapıların plân şemalarına göre, yapı tiplerini medrese ve cami yapıları olarak ayırıp sınıflandırmak ve yapıların portallerini yerleşim ve yönelimleri bakımından iki grup altında incelemek faydalı olacaktır. Çünkü farklı işlevlere sahip bu yapılar farklı plân örgütlenmeleri sergilerler. Medrese yapıları incelendiğinde, portal - yapı ilişkisi üzerinden portalin yapıdaki yerleşimi ve yönelimiyle ilgili olarak aşağıdaki gözlemler izlenebilir.

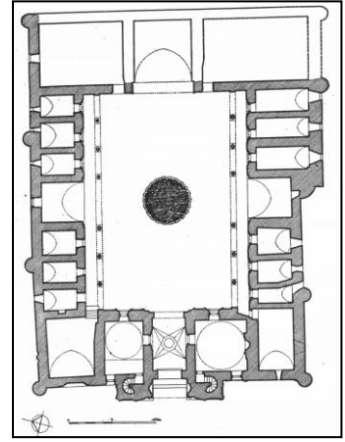
1) Ana eyvanın mescit görevi gördüğü yapılarda portalden mihrap nişine doğrusal bir aks uzanır. Bu durumda portal kuzeye yönelir (Şekil 1).

Şekil 1. Plan, Afyon Sincanlı'da Boyalıköy Medresesi (1210).
Kuran A. cilt 1. s.4

Şekil 2. Plan, Isparta'da Atabey Ertokuş Medresesi (1224).
Kuran A. cilt 1. s.48

Şekil 3. Plan, Sivas'ta Gök Medrese (1271).
Kuran A. cilt 1. s. 92.

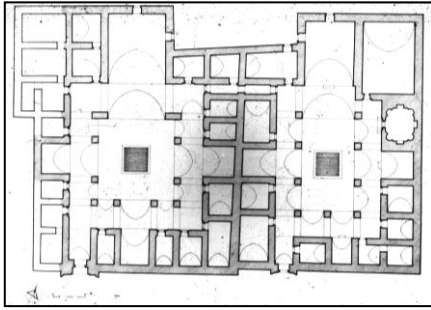
Afyon Sincanlı'da Boyalıköy Medresesi (1210), Çorum Alaca'da Karahisar Medresesi (13. yy'ın 1. yarısı), Kırşehir'de Cacabey Medresesi (1272), Tokat'ta Gök Medrese (1275) ve Afyon Çay'da Yusuf Bin Yakup Medresesi (1278), bu duruma örneklerdir.

2) Ana eyvanın mescit görevini gördüğü diğer bazı yapılarda mihrap nişi ana eyvanın yan duvarlarında yer alır. Bu durumda portal doğu ya da batıya yönelir (Şekil 2).

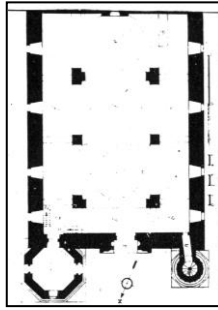
Isparta'da Atabey Ertokuş Medresesi (1224), Konya'da Sırçalı Medrese (1242) ve Antalya'da Karatay Medresesi (1250), bu duruma örneklerdir.

3) Ana eyvanın mescit görevi görmediği yapılarda portalden ana eyvana doğrusal bir aks uzanır. Bu durumda portal güney, doğu ya da batıya yönelir (Şekil 3).

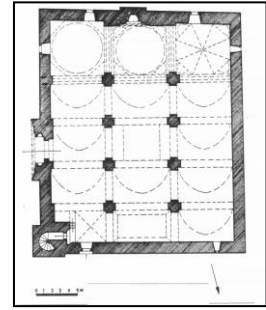
Diyarbakır'da Zinciriye Medresesi (1198), Akşehir'de Taş Medrese (1210-1250), Sivas'ta Keykavus Şifahanesi (1217-19), Divriği Şifahanesi (1228), Kayseri'de Hunat Hatun Medresesi (1237), Kayseri'de Hacı Kılıç Medresesi (1249-50), Konya'da İnce Minareli Medrese (1258-79), Sivas'ta Gök Medrese (1271), Sivas'ta Buruciye Medresesi (1271-72) ve Erzurum'da Yakutiye Medresesi (1310), bu duruma örneklerdir.

Şekil 4. Plan, Kayseri'de Çifte Medrese (1205). *Kuran A. cilt 1. s. 66*

Şekil 5. Plan, Amasya'da Burmalı Minare Cami (1237). *Altun A. res.186*

Şekil 6. Plan, Niğde'de Alaeddin Cami (1223). *Aslanapa O. s.122.*

4) Kırık aks yaklaşımı (Şekil 4).

Diyarbakır'da Mesudiye Medresesi (1193, 1223-24), Kayseri'de Çifte Medrese (1205) ve Konya'da Karatay Medresesi (1251), bu duruma örneklerdir.

Bu sınıflandırmaya göre şu sonuçlar çıkarılabilir:

İlk olarak, portalden ana eyvana doğru, giriş eyvanı, avlu ve ana eyvan olarak devam eden bir doğrusal yönelme oluşturma eğilimi vardır. Bu demektir ki, ana mekânları hem hiyerarşik, hem görsel, hem de işlevsel olarak bağlayan mekânsal bir örgütlenme, diğer bir deyişle ana mekânlar arasında devamlılık sağlamaya yönelik bir eğilim vardır. Diyarbakır'da Mesudiye (1193, 1223-24), Konya'da Karatay (1251) ve Kayseri'de Çifte Medrese (1205) dışındaki diğer medrese yapıları bu duruma örneklerdir. İkincisi, kural dışı durumlar, yapının üzerinde bulunduğu araziye yerleşimine veya yapı içinde, mekânlar arasındaki işlevsel ilişkilerin gerektirdiği plân şemasından kaynaklanıyor olabilir. Son olarak, 13. yüzyılın ilk yarısında gözlemlenen, portal, giriş eyvanı, avlu ve ana eyvan olarak devam eden aksın net bir

doğrusallık göstermediğine rastlamak olasıdır ve Afyon Sincanlı'da Boyalıköy (1210) ve Isparta'da Atabey Ertokuş Medresesi (1224) örneklerindeki gibi, bu durumlarda portal hafifçe merkezden kenarlara kaydırılmış olabilir (Şekil 7).

Cami örnekleri incelendiğinde ise görülüyor ki:

1) Portalden mihrap nişine doğrusal bir aks uzanır. Bu durumda portal kuzeye yönelir (Şekil 5). Divriği Ulu Cami (1228), Ankara'da Aslanhane Cami (13. yy'ın 1. yarısı, 1289-90), Amasya'da Burmalı Minare Cami (1237), Amasya'da Gök Medrese Cami (1266) ve Konya'da Sahip Ata Cami (1258-59), bu duruma örneklerdir.

2) Kırık aks yaklaşımı (Şekil 6).

Niğde'de Alaeddin Cami (1223), Divriği Ulu Cami (1228), Ankara'da Aslanhane Cami (13. yy'ın 1. yarısı, 1289-90), Kayseri'de Hunat Hatun Cami (1237), Kayseri'de Hacı Kılıç Cami (1249-50), bu duruma örneklerdir.

Yapılan sınıflandırmadan şu sonuçlara varılabilir:

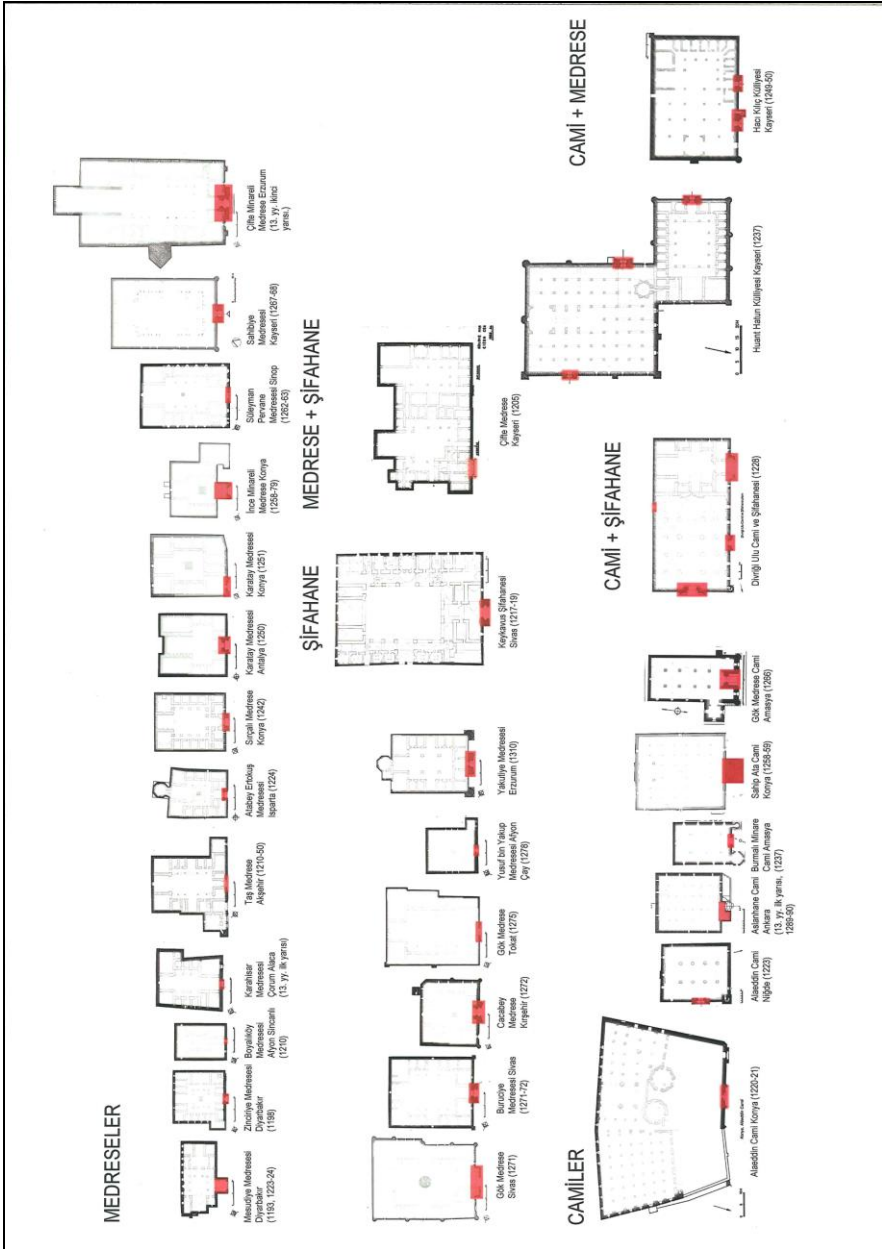
Öncelikle, Amasya'da Burmalı Minare (1237), Gök Medrese Cami (1266) ve Konya'da Sahip Ata Cami (1258-59) gibi örneklerden yola çıkarak portalden mihrap nişine devam eden bir doğrusal yönelim arayışından söz edilebilir. Niğde'de Alaeddin (1223) ve Kayseri'de Hacı Kılıç Cami'de (1249-50) olduğu gibi kural dışı durumlar, yapının üzerinde bulunduğu araziye yerleşiminden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca, Divriği'de Ulu Cami (1228), Ankara'da Aslanhane (13. yy'ın 1. yarısı, 1289-90), ve Kayseri'de Hunat Hatun (1237) gibi camilerde birden fazla girişe rastlamak olasıdır. Dolayısıyla bir camide hem doğrusal hem de kırık aks yaklaşımı gözlemlenebilir (Şekil 7).

Portalın Boyutları

Portalleri kütle ve boyutlarına bağlı olarak, ait oldukları yapıların kütle ve boyutlarına göre değerlendirirken de farklı işlevlere sahip medrese ve camileri iki ayrı grup altında incelemek yararlı olacaktır. Çünkü medreselerde girişler bir taneyken, camilerde yapının boyutlarına ve kütlelerine de bağlı olarak birden fazla girişten söz edilebilir.

Şekil 7. Portalin Yerleşimi ve Yönelimi

Şekil 8. Portalın Boyutları

Portalin boyutlarını belirlemede yapının toplam taban alanı ve yüksekliği etkili faktörler olabilir. Medrese yapıları yapı yüksekliği göz önüne alınarak iki grupta incelenebilir:

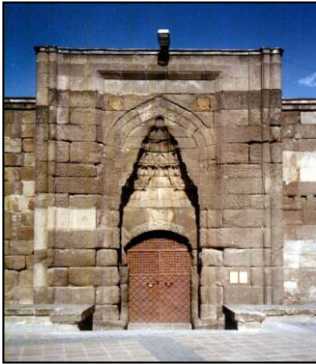
1) Tek katlı medrese yapıları

Diyarbakır'da Zinciriye Medresesi (1198), Kayseri'de Çifte Medrese (1205), Afyon Sincanlı'da Boyalıköy Medresesi (1210), Akşehir'de Taş Medrese (1210-1250), Sivas'ta Keykavus Şifahanesi (1217-19), Isparta'da Atabey Ertokuş Medresesi (1224), Kayseri'de Hunat Hatun Medresesi (1237), Kayseri'de Hacı Kılıç Medresesi (1249-50), Antalya'da Karatay Medresesi (1250), Konya'da Karatay Medresesi (1251), Konya'da İnce Minareli Medrese (1258-79), Sinop'ta Süleyman Pervane Medresesi (1262-63), Kayseri'de Sahibiye Medresesi (1267-68) ve Afyon Çay'da Yusuf Bin Yakup Medresesi (1278), bu duruma örneklerdir. Kırşehir'de Cacabey Medresesi (1272) ve Erzurum'da Yakutiye Medresesi (1310) örneklerinde, yapıların bütünü iki katlı olmadığından, bu medreseler tek katlı medreselere dâhil edilebilir.

2) İki katlı medrese yapıları

Diyarbakır'da Mesudiye Medresesi (1193, 1223-24), Erzurum'da Çifte Minareli Medrese (13. yy'ın 2. yarısı), ve Tokat'ta Gök Medrese (1275), bu duruma örneklerdir.

Bu durumda, iki katlı medrese yapılarının tek katlı medrese yapılarına göre daha yüksek portalleri olduğu görülmektedir (Resim 1, 2). Portal kompozisyonunda süslemede yoğunlaşma ve giriftleşme arayışları da portal kütesinin ve boyutlarının belirlenmesinde etkili olabilir. Konya'da İnce Minareli (1258-79), Kayseri'de Sahibiye (1267-68), Sivas'ta Buruciye (1271-72), Kırşehir'de Cacabey (1272) ve Erzurum'da Yakutiye bu duruma örnek gösterilebilir. Bununla beraber çift minareli düzenlemelerin kullanımı portal kütesinin ve boyutlarının arttırılmasında etkilidir (Resim 2).

Resim 1. Kayseri'de Hunat Hatun Medresesi (1237)

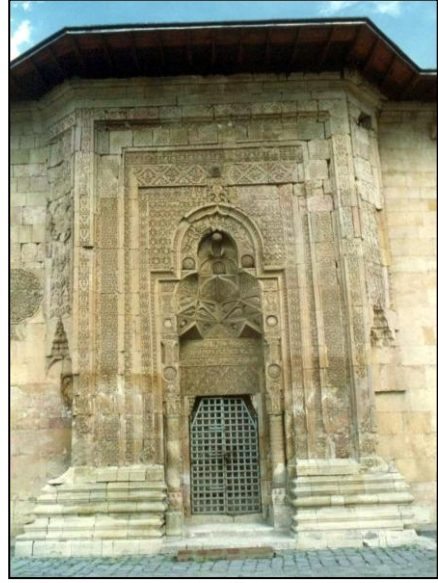

Resim 2. Erzurum'da Çifte Minareli Medrese (13. yy'ın 2. yarısı)

Cami yapılarına yoğunlaştığında ise, bina kütlesi arttığında portal sayısının arttığı, dolayısıyla yapıya girişlerde sunulan seçeneklerin çoğaldığı söylenebilir. Örneğin, Divriği Ulu Cami (1228), ve Kayseri Hunat Hatun Cami'nde (1237) birden fazla portal görülür (Şekil 8). Birincil portaller en fazla işlenmiş, bezenmiş, aynı zamanda da boyutlar ve dolayısıyla kütle bakımından en büyük olanlardır (Resim 3). İkincil portaller ise bunlara göre daha yalın ve boyut olarak küçük kalırlar (Resim 4).

Resim 3. Divriği Ulu Cami,
Kuzey Portali (1228)

Resim 4. Divriği Ulu Cami, Batı
Portali (1228)

Diğer taraftan camilerde, minarelerin, portale bitişmiş ve/veya portalle bütünleşmiş olarak kullanılması, portalin anıtsal ve kütesel ifadesine katkıda bulunur, portalin yapıdaki vurgusunu artırır. Ankara'da Aslanhane Cami (13. yy'ın 1. yarısı, 1289-90), Kayseri'de Hacı Kılıç Cami ve Konya Sahip Ata Cami'de (1258-59) bu durumu gözlemek olasıdır.

Portalin ait olduğu yapıyla ilişkili olarak boyutlarına bağlı özellikler ele alındığında, portalin dışarıya çıkma yaptığı plândaki uzunluğunun, portalin üzerinde bulunduğu cephenin plândaki uzunluğuna oranı değerlendirilebilir. Kural dışı örneklerin sayısı azımsanamayacak kadarsa da, 13. yüzyılın başına tarihlendirilen yapıların portal uzunluğunun üzerinde bulunduğu cephenin

uzunluğuna olan oranlarında göreceli olarak daha düşük yüzde değerlerine rastlanabilir. Yüzyılın ortasında, %23-28 arasına denk gelen 1/4 oranı görülebilir. Daha sonra ise, diğer cephe elemanlarının tanıtımına bağlı olarak plândaki cephe uzunluğunda gözlemlenen artış plândaki portal uzunluğunun da artmasıyla dengelenmiştir.

Ayrıca çifte minarelerin portal kütesine birleşmesiyle %34 başka bir deyişle 1/3 oranı görülür. Sonuçta elde edilen bulgular Bayburtluoğlu'nun cephe düzeni ve oranlarıyla ilgili çalışmalarıyla bir bakıma paralellik göstermektedir (Bayburtluoğlu 1977). Ancak kural dışı örneklerin sayısı dikkate alındığında, bu konuda genel ve kesin yargılara varmak çok doğru bir tavır olmayabilir (Şekil 8).

Cephe Kompozisyonunun Birincil Elemanı Olarak Portal

Yapıların işlevleri dikkate alındığında, cephe tasarımının bileşenleri arasında farklılıklar olabilir. Bu nedenle önce medrese yapıları daha sonra da camiler, cephe tasarımını oluşturan elemanları ve bu elemanların birlikteliklerine ve gruplaşmalarına göre sınıflandırılmıştır.

Medrese yapıları, cephe kompozisyonu ve portalin cephe tasarımına katkısı bakımında incelendiğinde şu şekilde sınıflandırılabilir:

1) Tek elemanı portal olan cepheler (Resim 5),

Diyarbakır'da Mesudiye Medresesi (1193, 1223-24), Diyarbakır'da Zinciriye Medresesi (1198), Kayseri'de Çifte Medrese (1205), Sivas'ta Keykavus Şifahanesi (1217-19), Isparta'da Atabey Ertokuş Medresesi (1224), Kayseri'de Hacı Kılıç Medresesi (1249-50), Antalya'da Karatay Medresesi (1250) ve Konya'da Karatay Medresesi (1251), bu duruma örneklerdir.

2) Portali ve yatay elemanları olan cepheler;

a. portali ve bir açıklığı olanlar (Resim 6),

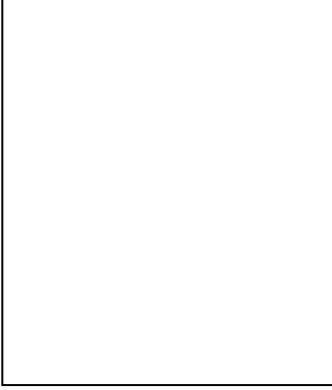
Afyon Sincanlı'da Boyalıköy Medresesi (1210), Çorum Alaca'da Karahisar Medresesi (13. yy'ın 1. yarısı), bu duruma örneklerdir.

b. portali ve birden fazla açıklığı olanlar (Resim 7),

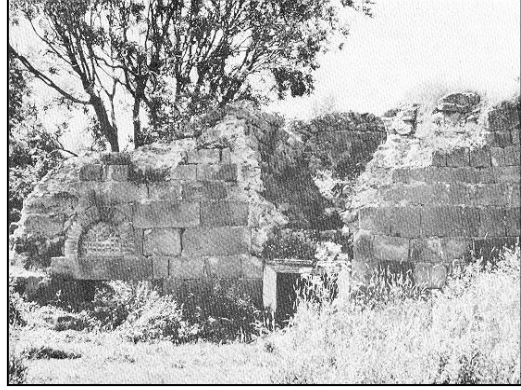
Divriği Şifahanesi (1228), Konya'da Sırçalı Medrese (1242), Sinop'ta Süleyman Pervane Medresesi (1262-63), Tokat'ta Gök Medrese (1275) ve Afyon Çay'da Yusuf Bin Yakup Medresesi (1278), bu duruma örneklerdir.

3) Portali ve düşey elemanları olan cepheler;

a. portali ve destek kuleleri olanlar (Resim 8),

Resim 5. Kayseri’de Hacı Kılıç Medresesi (1249-50)

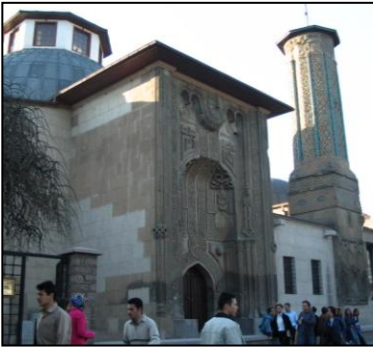
Resim 6. Afyon Sincanlı’da Boyalıköy Medresesi (1210) *Kuran A. cilt 1. res. 70.*

Resim 7. Sinop'ta Süleyman Pervane Medresesi (1261-63)

Resim 8. Kayseri’de Sahibiye Medresesi (1267-68)

Resim 9. Konya'da İnce Minareli Medrese (1258-79)

Resim 10. Sivas'ta Çifte Minareli Medrese (1271)

Kayseri’de Hunat Hatun Medresesi (1237), Kayseri’de Sahibiye Medresesi (1267-68) ve Erzurum’da Yakutiye Medresesi (1310), bu duruma örnektirler.

b. portali ve minareleri olanlar (Resim 9),

Akşehir’de Taş Medrese (1210-50), Konya’da İnce Minareli Medrese (1258-79) ve Erzurum’da Yakutiye Medresesi (1310), bu duruma örnektirler.

4) Portali ve hem yatay hem düşey elemanı olan cepheler (Resim 10).

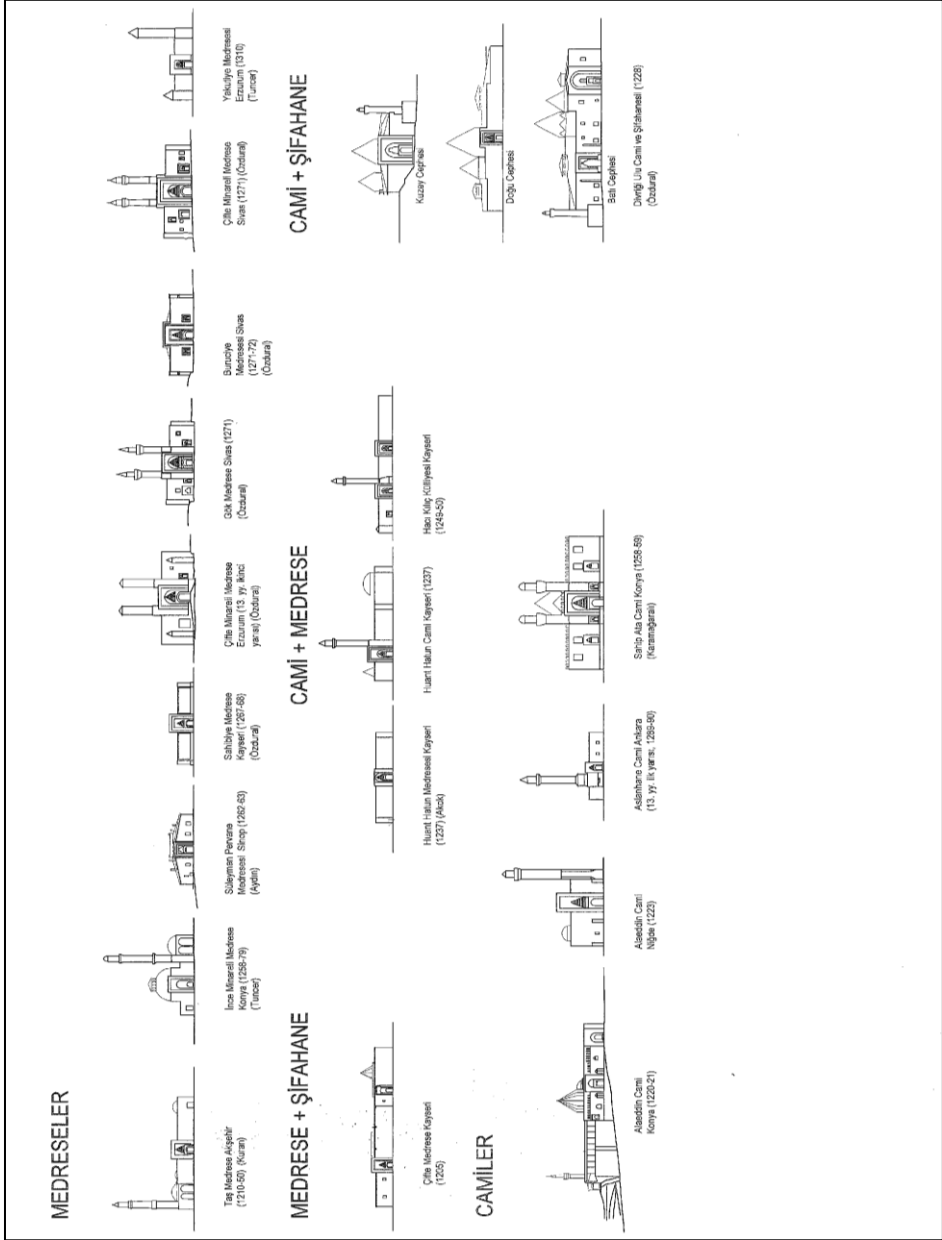
Erzurum’da Çifte Minareli Medrese (13. yy’ın 2. yarısı), Sivas’ta Gök Medrese (1271), Sivas’ta Çifte Minareli Medrese (1271), Sivas’ta Buruciye Medresesi (1271-72) ve Kırşehir’de Cacabey Medresesi (1272), bu duruma örnektirler.

Bu sınıflandırma sonucunda aşağıdaki yargılara varmak olasıdır: İlk olarak, 13. yüzyılın ilk yarısında cephe tasarımı dikkate alındığında kullanılan cephe elemanları ve genel oranlarına bağlı olarak kompozisyonda yataylığın vurgulandığı gözlemlenir. İkinci olarak, 13. yüzyılın ikinci yarısında ise cephe tasarımında yataylık ve düşeylik bakımından daha dengeli bir dağılım gözlemlenir. Son olarak, 13. yüzyılın ikinci yarısına doğru, hem portale katkıda bulunan diğer cephe elemanlarının sayısında artış hem de cephe kompozisyonunun işlenmesinde bir incelme ve gelişme göze çarpar. Bu anlamda, örnek olarak Kayseri’de Çifte Medrese (1205) ve Hunat Hatun Medresesi’nin (1237) cepheleri Erzurum’da Çifte Minareli (13. yy’ın 2. yarısı), Sivas’ta Çifte Minareli (1271) ve Gök Medrese’nin (1271) cepheleriyle karşılaştırılabilir (şekil 9).

Camilerin cephe kompozisyonları çalışıldığında ise yatay ve düşey cephe elemanlarının birlikteliği gözlemlenir. Cami işlevinin beraberinde getirdiği minare kullanımından kaynaklanan cephelerdeki düşey vurgu 13. yüzyıl Anadolu camilerinde de izlenebilir². Medrese yapılarının sınıflandırılmasından sonra sonuç olarak görülen cephe elemanlarının artışı ve cephe kompozisyonlarının işlenişindeki incelme olarak değerlendirilebilecek kronolojik gelişimi, 13. yüzyılın ikinci yarısına doğru cami cephelerinde de gözlemlemek olasıdır. Bu anlamda, örnek olarak Niğde’de Alaeddin Cami’nin (1223) cephesi Konya’da Sahip Ata Cami’nin (1258-59) cephesiyle karşılaştırılabilir (Şekil 9).

---

² Ancak seçilen örnekler arasında Konya Alaeddin Cami (1220-21) ve Amasya Gök Medrese Cami (1266) kural dışıdır.

Şekil 9. Cephe Kompozisyonunun Birincil Elemanı Olarak Portal

Sonuç

Görülüyor ki, anıtsal girişler olan portaller, Anadolu Selçuklu mimarlık anlayışı ve uygulamalarının ifade bulduğu yapı öğeleridir. Selçuklu portallerinin, sadece portal kompozisyonu, süsleme özellikleri ya da genel anlamda cephe bölümlenmesi ve geometrisi üzerine yoğunlaşan çalışmaların aksine burada, yapı/portal ilişkisi farklı biçimde ve farklı yöntemle ele alınmıştır. Anadolu Selçuklu portallerinin ait oldukları yapılarla ilişkilerine ağırlık verilmiş, giriş mekânının yapıyla beraber nasıl ele alındığı incelenmiş ve mimarlık bağlamında portaller üzerine analitik bir çalışma sunulmuştur. 13. yüzyıl Anadolu'sundan seçilen anıtsal yapı örneklerinde, portal tasarımının ait oldukları yapıların mimari özellikleriyle olası ilişkileri üzerinde durulmuştur. Bu anlamda, incelenen portaller, ait oldukları yapılarda yerleşim ve yönelimlerine, kütle oranları ve orantılarına göre ve cephe kompozisyonlarına katkılarına göre, sergiledikleri benzerlik ve ayrılıklar bakımından sınıflandırılıp değerlendirilmişlerdir.

Elde edilen sonuçlar, kronolojik olarak değerlendirildiğinde, 13. yüzyılın ilk yarısından ikinci yarısına doğru, medrese ve camilerde mimarî formun gelişimi, portal tasarımının gelişimiyle bir paralelliğe işaret etmektedir. 13. yüzyılın ikinci yarısına ait yapılarda hem tasarım, hem biçimsel özellikler hem de işçilik kalitesi bakımından daha ustalaşmış bir incelik ve dikkat göze çarpar. Mekân örgütlenmeleri ve plân şemalarındaki gelişimler, cephe kompozisyonlarındaki gelişimlerde de takip edilebilir. Benzer şekilde, portal tasarımında da kompozisyon ve süsleme özelliklerindeki gelişimler izlenebilir. Diğer bir deyişle, mimarlık anlayışı ve uygulamalarında varılan gelişim ve ilerleme, portal tasarımı ve cephe kompozisyonunda da görülür.

Ancak, kronolojik bir gelişim sunan Anadolu Selçuklu portallerini, yerleşim ve yönelimleri, boyutları ya da cephe düzenine katkıları gibi kriterler doğrultusunda bölgesel farklılıkları bakımından karşılaştırmak pek de olası değildir. Bölgesel etkiler daha çok yapı malzemesinde, portal kompozisyonunda ve süsleme özelliklerinde görülebilir. Bu durum, 13. yüzyılda Anadolu'da çeşitli bölgeler ve görevlerde bulunan Türk ve yabancı sanatçılarla bağlantılı olabilir.

Son olarak, 13. yüzyıl Anadolu'sunun mimarlık anlayışı ve uygulamalarının portal tasarımlarında da temsil edildiği söylenebilir. Her ne kadar portalin kökeni Anadolu'dan farklı coğrafyalara işaret etse ve önceki kültürlerle tarihlendirilebilse de Anadolu Selçuklu portalleri tasarım özellikleriyle yaratıcı bir gelişim sergilemişler ve kendilerine özgü bir stil oluşturmuşlardır. Dolayısıyla, Anadolu Selçuklularının cephe düzenleri ve portal tasarımları, Anadolu'da devam eden Türk-İslam mimarisıyla birlikte yakın coğrafyalardaki İslam toplumlarının mimari yaklaşımları ve pratikleri çerçevesinde de etkili olmuştur.

Anadolu'da Beylikler dönemi mimarisinde, Selçuklu portal tasarımının baskın etkileri görülebilmektedir. Selçuk'ta İsa Bey Cami (1374) ve Niğde'de Akmedrese (1409) yapılarında Selçuklu benzeri portal kompozisyonlarından yararlanılmıştır. Bu yapıların portalleri yeni kompozisyon elemanları tanıtmakla birlikte genel anlamda Selçuklu portal tasarımına bağlı kalmışlardır. Hatta, Bursa'da Yeşil Cami (1414-24) gibi erken Osmanlı dönemi yapılarından bazılarında da giriş mekânının kurgusunda, başka bir deyişle giriş cephesinin düzeninde ve portal tasarımında Anadolu Selçuklu etkileri görülebilir. Anadolu Selçuklu portallerinin yakın coğrafyalardaki İslam mimarisine etkileri tartışıldığında ise Kahire'deki Sultan Hasan Medresesi (1356-60) dikkate alınabilir. Çift minareli portal tasarımının uygulanması ve süsleme özellikleriyle yapı, Sivas'taki Çifte Minareli ve Gök Medrese gibi 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Türk-İslam yapılarına benzer bir cephe mimarisi sergilemektedir (Rogers 1971).

Kaynakça

- ALTUN, Ara, (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- AKOK, Mahmut, (1967). "Kayseri Huant Hatun Külliyesi'nin Mimari Rölevesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/1: 5-44.
- AKOK, Mahmut, (1968). "Kayseri'de Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası ve Sahibiye Medresesi Röleve ve Mimarisi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17/: 133-184.
- AKÇAY, İlhan, (1966). "Yakutiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, 6: 146-152.
- ANDREWS, Peter A., (1995). "Pishtağ", *The Encyclopedia of Islam*, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs ve G. Lecomte, Leiden, E. J. Brill: 313-316.
- AREL, Hilmi, (1962). "Divriği Ulu Camii Kuzey Portalinin Mimari Kuruluşu", *Vakıflar Dergisi*, 5: 99-111.
- AREL, Hilmi, (1962). "Divriği Ulu Cami'nin Tekstil Kapısı ve Diğerleri", *Vakıflar Dergisi*, 5: 113-125.
- ASLANAPA, Oktay, (1993). *Türk Sanatı*, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- AYDIN, Filiz, (1973). "Alaiye (Süleyman Pervane) Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, 10: 251-272.
- BAKIRER, Ömür, (1999). "The Story of Three Grafitti", *Muqarnas*, 16: 42-69.
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer, (1977). "Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", *Vakıflar Dergisi*, 11: 67-106.
- BLOOM, Jonathan M., (1995). "The Mosque of al-Hakim in Cairo", *Muqarnas*, 1: 15-36.
- BRENDT, Barbara, (1975-76). "The Patronage of Fahraddin Ali İbn al- Husain and the Work of Kaluk İbn Abdallah in the Development of the Decoration of Portals in Thirteenth Century Anatolia", *Kunst des Orients*, 10, Heft ½: 160-186.

- CANER, Çağla, (2002). *A Study on Portal Composition and its Contribution to Façade Design in Anatolian Seljuk Buildings*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (Yayımlanmamış).
- CANER, Çağla, (2005). “Yapı Bağlamında Yapı Elemanlarının İncelenmesi: Anadolu Selçuklu Portalleri”, *Türkiye’de Sanat ve Mimarlık Tarihçiliği Sorunları Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi, 04-06 Nisan 2005, Kayseri, Baskıda.
- CRESWELL, Keppel A. C., (1995). “Bab”, *The Encyclopedia of Islam*, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs ve G. Lecomte, Leiden, E. J. Brill: 830-832.
- CROWE, Yolanda, (1984). “Central Asia and Afghanistan”, *Architecture of the Islamic World; Its History and Social Meaning*, (der. G. Michell), London, Thames and Hudson.
- ETTINGHAUSEN, Richard, GRABAR Oleg, (1987). *The Art and Architecture of Islam: 650-1250*, London; Penguin Books.
- KARAMAĞARALI, Haluk, (1982). “Sahip Ata Cami’nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 3: 49-77.
- KUBAN, Doğan, (1999). *Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- KURAN, Aptullah, (1969). *Anadolu Medreseleri*, 1-2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ORAL, Zeki, (1961). “Konya’da Sırçalı Medrese”, *Belleten*, 25/99: 335-396.
- ÖDEKAN, Ayla, (1977). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ÖGEL, Semra, (1957). “Bir Selçuklu Portalleri Grubu ve Karaman’daki Hatuniye Medresesi Portalı”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 2: 115-119.
- ÖGEL, Semra, (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖGEL, Semra, (2006). “Taçkapılar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygartlığı*, 1, A. U. Peker, K. Bilici, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖNEY, Gönül, (1966). “Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Külliyesi”, *Belleten*, 30/119: 377-390.
- ÖNEY, Gönül, (1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ROGERS, Michael J., (1965). “The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas”, *Anatolian Studies*, 15: 63-85.
- ROGERS, Michael J., (1971). “Seljuk Influence on the Monuments of Cairo”, *Kunst des Orients*, 7, Heft 1, Wiesbaden: 41-68.
- ROGERS, Michael J., (1972). “The Date of the Çifte Minare Medrese at Erzurum”, *Kunst des Orients*, 7, Heft ½, Wiesbaden: 77-119.
- SÖZEN, Metin, (1970). *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri*, 1-2, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- TUNCER, Orhan C., (1981). “Orantı ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler”, *Vakıflar Dergisi*, 13: 449-487.

- TUNCER, Orhan C., (1982). “Birkaç Selçuklu Taçkapisında Geometrik Araştırmalar”, *Vakıflar Dergisi*, 16: 61-76.
- TUNCER, Orhan C., (1997). “Kayseri Yedi Selçuklu Taçkapisında Geometrik Düzen”, *Vakıflar Dergisi*, 26: 105-152.
- ÜNAL, Rahmi H., (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu – Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.
- YÖRÜKOĞLU, Ömer, (1978). “Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Hafriyatı”, *Vakıflar Dergisi*, 12: 235-246.